ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Φάκελος για το μάθημα:

Κοινωνία της Υπαίθρου και Ζητήματα Κοινωνικής Πολιτικής

Διδάσκων : ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΩΥΣΙΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Εαρινό Εξάμηνο

ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ

1η Ενότητα: Εισαγωγικά Προλεγόμενα

Μωυσίδης Α.:Διανεμόμενο κείμενο στο φάκελο

και Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο LEADER, (2000): Καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο, εκδ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (σελ.9-16).

2η Ενότητα: Οψεις χωρικών και δομικών ανισοτήτων στην ελληνική ύπαιθρο.

2.1. Ορεινές και μειονεκτικές περιοχές

Μωυσίδης Α: **Εισαγωγικό κείμενο**

Λουλούδης, Λ.-Βλάχος Γ.-Χριστόπουλος Σ. (2004), «Τοπική δυναμική επιβίωσης στις ελληνικές ορεινές και μειονεκτικές περιοχές», στο: Στρατηγική Ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σελ. 235-266.

2.2. Μικροί και επιχειρηματίες γεωργοί

Μωυσίδης Α: **Εισαγωγικό κείμενο**

Σαφιλιού Κ.-Παπαδόπουλος Α.(2004), *«Ενταξη/αποκλεισμός των μικρών γεωργών από το γεωργικό επάγγελμα»*, στο: των ιδίων: Οι μικροί γεωργοί στην Ελλάδα, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σελ. 23-38.
Δαουτόπουλος Γ. (1995), « Γεωργοί και επιχειρηματίες: η περίπτωση ενός χωριού στον κάμπο των Γιαννιτσών», στο: Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, (88), σελ. 122-136.

.

3η Ενότητα: Φτώχεια και κοινωνική περιθωριοποίηση

Ιωσηφίδης, Θ. Παπαδόπουλος, Α. (2004), «Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στον αγροτικό χώρο» στο: Παπαδόπουλος Α.(επιμ.) Η ανάπτυξη σε μια Πολυλειτουργική Υπαιθρο, *εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σελ. 113-149.*

4η Ενότητα: Κατηγορίες πληθυσμού στην ύπαιθρο και όψεις ανισοτήτων

4.1 Η γυναίκα στον αγροτικό χώρο

Μωυσίδης Α: **Εισαγωγικό κείμενο**

Σαφιλίου, Κ. (2004), « Η δυναμική του κοινωνικού αποκλεισμού των μικρών γεωργών και ιδίως των γυναικών», στο: Α. Παπαδόπουλος(επιμ.), *Η Ανάπτυξη σε μια πολυλειτουργική Υπαιθρο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σελ. 85-111.

Βλαχουτσίκου, Χ.-Μπαχαροπούλου, Α. (1991), «Να χαρώ κι εγώ το σπίτι μου και το κλειδί από μέσα. Γυναίκες και κατανάλωση σ'ένα χωριό της Βοιωτίας», περιοδ. *Σύγχρονα Θέματα*, (45), σελ. 94-100.

4.2 Το ζήτημα των γενεών: Νέοι της υπαίθρου, «Νέοι Αγρότες» και το πρόβλημα της «διαδοχής»

Μωυσίδης Α:**Εισαγωγικό κείμενο**

Κοβάνη Ε.(1988), «Ο πρωτογενής τομέας και η κοινωνική κινητικότητα των νέων», *Πρακτικά Ελληνογαλλικού Συνεδρίου: Ο Αγροτικός Κόσμος στο Μεσογειακό Χώρο, εκδ. ΕΚΚΕ-ΚΝΕ/ΕΙΕ*, Αθήνα, σελ. 270-283.

4.3 Οι ηλικιωμένοι στον αγροτικό χώρο και το ζήτημα της γήρανσης

Μωυσίδης, Α. (1998), «Κοινωνικός μετασχηματισμός και όψεις κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο: Το πρόβλημα των ηλικιωμένων», στο: Κασιμάτη Κ. (επιμ.), *Κοινωνικός Αποκλεισμός: Η ελληνική εμπειρία*, εκδ. Gutenberg, σελ. 121-150.

4.4 Αλλοδαποί εργαζόμενοι στον αγροτικό χώρο: Κοινωνικές και οικονομικές πτυχές του ζητήματος

Μωυσίδης Α: **Εισαγωγικό κείμενο**

Κασίμης, Χ. Μετανάστες: Ενας άγνωστος Συντελεστής Ανάπτυξης στην Ελληνική Υπαιθρο, Α. Παπαδόπουλος(επιμ.), *Η Ανάπτυξη σε μια πολυλειτουργική Υπαιθρο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, σελ. 53-84

5η Ενότητα Ο Κοινωνικός αποκλεισμός στον αγροτικό χώρο: Χαρακτηριστικά, στρατηγικές και μέθοδοι αντιμετώπισής του.

Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο LEADER, (2000): Καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο, εκδ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, σελ. 17-53.

1η Ενότητα

Εισαγωγικά Προλεγόμενα

Μωυσίδης Α.: Διανεμόμενο κείμενο στο φάκελο

Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο LEADER, (2000): Καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο, εκδ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (σελ.9-16).

Κοινωνία της Υπαίθρου και Ζητήματα Κοινωνικής Πολιτικής

1. Εισαγωγικά Προλεγόμενα

1.1 Κοινωνική μεταβολή, κοινωνικές ανισότητες, κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνική πολιτική στην ύπαιθρο.

Στην εντεινόμενη συζήτηση των τελευταίων χρόνων γύρω από τα ζητήματα του κοινωνικών ανισοτήτων, του κοινωνικού αποκλεισμού και των εφαρμοζόμενων ή επιβαλλόμενων μέτρων κοινωνικής πολιτικής διακρίνει κανείς μια ιδιότυπη περιθωριακή αντιμετώπιση του αγροτικού χώρου. Κιαυτό παρόλο που στον αγροτικό χώρο συντρέχουν μια σειρά από στοιχεία τα οποία τουλάχιστον παραπέμπουν σε σημαντικά προβλήματα και μεταβολές στο κοινωνικό σώμα της υπαίθρου, όπως:

- Η ταχεία και υπό μια έννοια «βίαιη», αποδιάρθρωση του κοινωνικού ιστού και η ανασύστασή του, όπου αυτό είναι δυνατό, με καινούργια επαγγελματικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά,
- Οι συνεχείς και βαθιές αλλαγές στο οικονομικό και παραγωγικό πεδίο, η μετάβαση από την οικονομία της αυτάρκειας και της σχετικής παραγωγικής και οικονομικής αυτονομίας του αγροτικού νοικοκυριού στην οικονομία και τους όρους της αγοράς.
- Η διαρκής ανάγκη προσαρμογής στα νέα αιτήματα του αστικού οικονομικού χώρου μέσα από τον αέναο τεχνολογικό εκσυγχρονισμό της παραγωγικής διαδικασίας αλλά και την αναπόφευκτη υιοθέτηση αστικών καταναλωτικών προτύπων,
- Η μόνιμη υστέρηση των υπηρεσιών και υποδομών στην περιφέρεια,
- Τα δύσκολα , σε πολλές περιπτώσεις, γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά, τη γεωγραφική διασπορά και σχετική απομόνωση των χωρικών κοινωνιών,
- Το κοινά παραδεκτό χαμηλό εισόδημα των αγροτών και η γενικότερα η εκτεταμένη φτώχεια σε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού της υπαίθρου.

Δεν είναι, βέβαια, ασύνηθες να θεωρείται ότι η κοινωνική πολιτική, ως προϊόν του αστικού-βιομηχανικού χώρου, αφορά πρωτίστως στο χώρο αυτό. Οπως έντονη είναι και η ακόμα αναπαραγόμενη, μέχρι πρόσφατα κυρίαρχη, κοινωνική αντίληψη για τη φύση και τη λειτουργία του αγροτικού κοινωνικού χώρου ως ενιαίου, αδιαφοροποίητου και βαθιά συνεκτικού. Στο πλαίσιο αυτό αναμένει ή πιστεύει κανείς

φύση και τη λειτουργία του αγροτικού κοινωνικού χώρου ως ενιαίου, αδιαφοροποίητου και βαθιά συνεκτικού. Στο πλαίσιο αυτό αναμένει ή πιστεύει κανείς ότι συνεχίζουν να επιβιώνουν οι «ιδανικές»κοινωνικές δράσεις του παρελθόντος, όπως οι συλλογικές ρυθμίσεις/διευθετήσεις των κοινωνικών προβλημάτων(ατομικών ή συλλογικών) μέσα στην οικογένεια, το συγγενικό δίκτυο, την κοινοτική συλλογικότητα κλπ., ελαχιστοποιώντας έτσι την ανάγκη για θεσμική παρέμβαση της οργανωμένης κοινωνίας. Για πολλά, άλλωστε, χρόνια ο αγροτικός χώρος παρέμεινε, όπως θα φανεί παρακάτω σε σχετικά κεφάλαια, εκτός του κεντρικού πεδίου του σχετικού προβληματισμού.

Μπορούμε να πούμε ότι η αντίληψη αυτή οφείλεται στην ιδιαιτερότητα των χαρακτηριστικών της ζωής και της εργασίας στον αγροτικό χώρο, οι οποίες προσδίδουν στους ανθρώπους που ζουν εκεί και στις κοινότητές τους μιαν ιδιομορφία στις λειτουργίες, την οργάνωσή, τα ενδιαφέροντα και τις δραστηριότητές τους, όπως και στην ηθική τους συγκρότηση, στις κυρίαρχες αξίες, στις στάσεις και τις συμπεριφορές τους. Μεταξύ άλλων επισημαίνεται ότι ο αγροτικός χώρος είναι ο προαιώνιος εκείνος χώρος στον οποίο η διάσπαρτη παρουσία των ανθρώπων στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο (χαμηλή πυκνότητα) συνδυάζεται με τις μικρές πληθυσμιακές συγκεντρώσεις και τη συνεκτική και υποχρεωτικά πολυλειτουργική (κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική) οργάνωση των μικρών κοινοτήτων. Είναι ο χώρος στον οποίο οι έντονες γεωμορφολογικές, και κατ'επέκταση και παραγωγικές διαφορές, επιβάλλουν, κατά τόπους, άλλες μορφές οργάνωσης της ζωής, ενώ διαμορφώνουν και διαφορετικές αξίες και νοοτροπίες. Η για αιώνες παραγωγική στρατηγική της αυτάρκειας στο πλαίσιο, κύρια, του νοικοκυριού, η αυξημένη αυτοκατανάλωση και η αναπαραγωγή με όρους, κύρια, κλειστής οικονομίας, σε συνδυασμό με τη γεωγραφική απομόνωση ή τουλάχιστον τη μεγάλη, συνήθως, δυσκολία των μετακινήσεων αποτέλεσαν τη βάση για τη διαμόρφωση συλλογικών μηχανισμών και λειτουργιών που εγγυούνταν την αναπαραγωγή αυτή. Τα στοιχεία αυτά ήταν καθοριστικά στην προκαπιταλιστική περίοδο όταν η παραγωγή γινόταν στο πλαίσιο διευρυμένων σχημάτων ή τουλάχιστον πολυμελών νοικοκυριών, που παρήγαν με στόχο τη ζωάρκεια.

Ειδικότερα, στο πλαίσιο του παραδοσιακού-προκαπιταλιστικού σχήματος (παραγωγή αξιών χρήσης - διευρυμένο νοικοκυριό ή πολυμελής οικογένεια) αναπτύχθηκε, για πολλούς αιώνες, ένα εσωτερικά συνεκτικό πλέγμα κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών μηχανισμών και αξιακών κωδίκων που επέτρεπε σε σημαντικό βαθμό, την αυτορύθμιση των προβλημάτων εντός του νοικοκυριού ή το πολύ της αγροτικής κοινότητας.

Το πλέγμα αυτό, στο οποίο ιδιαίτερο ρόλο έπαιζαν οι μηχανισμοί ελέγχου και κοινωνικής συμμόρφωσης των μελών των μικρών κοινωνικών συσσωματώσεων, επέβαλε συλλογικότητες οι οποίες, πέραν της οικονομικής αναπαραγωγής, διασφάλιζαν, στο πλαίσιο κοινωνικών σχηματισμών με ανύπαρκτους ή αδύναμους συλλογικούς θεσμούς κοινωνικής πρόνοιας, τις προϋποθέσεις φυσικής προστασίας και μελλοντικής φροντίδας και περίθαλψης[1]. Η οικογένεια και ευρύτερα το συγγενικό δίκτυο, στο πλαίσιο των μικρών και συνήθως κλειστών κοινοτικών σχηματισμών, ήταν για τα μέλη της η "ταυτότητά" τους και σταθερό σημείο αναφοράς τους. Η κοινωνική "πτώση" ή "επιτυχία" του ενός αντανακλούσε στη διαπραγματευτική ικανότητα των υπολοίπων στο δημόσιο χώρο. Η οικογενειακή και συγγενική αλληλεγγύη αποτελούσε, κατά τεκμήριο, καθήκον και υποχρέωση και συνιστούσε κοινωνική αξία και κανόνα, η μη τήρηση του οποίου επέσυρε την κοινωνική αποδοκιμασία.

Ολα τα παραπάνω εισέρχονται σε μια διαδικασία σταδιακής αμφισβήτησης και τελικά άρσης κατά το βαθμό που ο Καπιταλιστικός Τρόπος Παραγωγής και το εθνικό κράτος επεκτείνονται και ενσωματώνουν και τον αγροτικό χώρο. Το πέρασμα από τις παραδοσιακές μορφές οργάνωσης της κοινωνίας και της οικονομίας του αγροτικού χώρου στις λογικές της οικονομίας της αγοράς, συνοδεύθηκε από ριζικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές, πολλές από τις οποίες μπορούν να χαρακτηριστούν ως κοινωνικά οδυνηρές. Οι απόψεις που υποστηρίζουν ότι οι αγρότες συνιστούν σήμερα ένα "νέο κοινωνικοπολιτισμικό περιθώριο"[2] πληθαίνουν.

Η ριζική αλλαγή στα χαρακτηριστικά αγροτικής παραγωγής(εξειδίκευση και εκχρηματισμός), στις κοινωνικές και οικονομικές δομές της αγροτικής κοινότητας, στη φύση της αγροτικής οικογένειας και των λοιπών συλλογικοτήτων, στα κυρίαρχα συστήματα αξιών και καταναλωτικών προτύπων, η παρέμβαση του εθνικού κράτους σε ζωτικές λειτουργίες της αγροτικής κοινότητας και η διαμόρφωση θεσμών και δικαιικών κανόνων (αναγνώριση της ενηλικίωσης των νέων, θεσμική κατοχύρωση των δικαιωμάτων της γυναίκας, κατάργηση της προίκας κλπ.) είναι ορισμένα μόνο από τα στοιχεία που συνέβαλαν στην κινητικότητα του αγροτικού πληθυσμού, την αποδυνάμωση εσωτερικής συνοχής, των δεσμών και εξαρτήσεων και άρα στη συρρίκνωση των συλλογικών λειτουργιών μέσα στην οικογένεια και την αγροτική κοινότητα[3].

Το διευρυμένο νοικοκυριό και η πολυμελής οικογένεια καθώς και άλλες μορφές κοινωνικών-οικονομικών συσσωματώσεων (πατρυά, τσελιγκάτα κ.λπ.[4]) με τις συλλογικές τους λειτουργίες απορρίπτονται και η πορεία προς ένα νέο αγροτικό χώρο

---

1 Βλ. επ'αυτού αναλυτικά:Α. Μωυσίδης, 1996
2 E. Haindl, 1989, S.37.
3 βλ. Επίσης Μ. Μαδιανός, 1995, σελ.150
4 Κ. Καραβίδας, 1978

με βάση το νέο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτισμικό και καταναλωτικό κύτταρο, την ολιγομελή δηλαδή και βασικά πυρηνική οικογένεια, είναι αναπόφευκτη.

Από την άλλη μεριά η εξάρτηση της αναπαραγωγής της αγροτικής οικογένειας από τους όρους που επέβαλε η καπιταλιστική αγορά (αυξανόμενη χρήση τεχνολογίας με υποκατάσταση της ζωντανής εργασίας, ανταγωνιστικότητα κ.λπ.) είχε ως αποτέλεσμα τη λανθάνουσα ή φανερή ανεργία μεγάλου μέρους της εργατικής δύναμης των αγροτικών οικογενειών. Ως λογικό επακόλουθο προέκυψε η αύξηση της κινητικότητάς της, δηλαδή η έξοδος από την αγροτική παραγωγική διαδικασία ή και την ύπαιθρο χώρα προς την κατεύθυνση των αστικών κέντρων ή, τουλάχιστον, των μη αγροτικών επαγγελμάτων.

Η έξοδος αυτή στην Ελλάδα εκφράστηκε με τη μαζική εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση των τριών περίπου πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών. Ετσι, ενώ η μείωση του αριθμού των μελών στην πυρηνική οικογένεια είχε σαν αποτέλεσμα τη μείωση των διαθέσιμων μελών για τη φροντίδα των ασθενών και των γερόντων, η μετανάστευση των νέων και η αυξανόμενη συμμετοχή της γυναίκας σε εργασία εκτός του οίκου αποδιάρθρωσαν το διαθέσιμο υποστηρικτικό δίκτυο σε περιόδους κρίσης[5]. Καθώς λοιπόν χάνεται "η κορπορατίστικη ιδιότητα της εκτεταμένης οικογένειας"[6], με τις αυξημένες ηθικές δεσμεύσεις, εισέρχεται σε πορεία ακύρωσης και ο ρόλος της ως άτυπου φορέα φροντίδας και περίθαλψης των ηλικιωμένων και των λοιπών ανήμπορων μελών της, δημιουργώντας ένα κενό κοινωνικής υποχρέωσης και ευθύνης.

Από την άλλη μεριά, η μεταπολεμική πληθυσμιακή απογύμνωση της υπαίθρου και ιδιαίτερα των ορεινών και μικρονησιωτικών κοινοτήτων, οδήγησε την κεντρική εξουσία αλλά και τους ιδιωτικούς φορείς σε μοντέλα "γεωγραφικής κάλυψης", ή λογική της "στρατηγικής αναδίπλωσης"[7] σε ότι αφορά τη δημιουργία υποδομών παροχής αγαθών και υπηρεσιών. Επιλέγεται πλέον η "ορθολογική" λύση των κεντρικών τόπων (Zentrale Orte)[8] με αποτέλεσμα η πρόσβαση στα αγαθά και υπηρεσίες αυτές να γίνεται ιδιαίτερα δυσχερής. Συνέπεια αυτής της εξέλιξης είναι η ακούσια, σε πολλές περιπτώσεις, αποστέρηση αγαθών και υπηρεσιών, ιδιαίτερα από τις πλέον μειονεκτούσες κοινωνικές ομάδες, όπως οι ηλικιωμένοι[9], ιδιαίτερα δε αυτών που διαμένουν σε απομακρυσμένες κοινότητες.

---

5 Δ.Σαπουντζή-Κρέπα,... σελ. 221κ.ε.

6 Μ. Μαδιανός, 1992, σελ.149. Καθώς η μετάβαση δεν έχει ολοκληρωθεί ασφαλώς υπάρχουν και οι περιπτώσεις που η οικογένεια "...εμφανίζεται ως πυρηνική με την εξωτερική της μορφή, [ενώ] συχνά είναι εκτεταμένη ως προς την εσωτερική της μορφή", Χ.Συμεωνίδου, 1996, σελ.97.

7 LEADER magazine, ό.π. σελ.6. C.Delbes-P.Paillat,1992

8 M.Wiescheu-Struck, 1994

9 E. Broeschen, σελ.42.

Η συνεχής αναζήτηση ισορροπίας μεταξύ του "μοντέρνου" που διεισδύει και του "παραδοσιακού" που αντιστέκεται και η συνεπαγόμενη κρίση ταυτότητας αποτελούν πολύ πρόσφορο πεδίο συγκρούσεων, και ιδίως διαγενεακών, ώστε να ακυρώνει κάθε ειδυλλιακή προσέγγιση του χώρου

Το κοινωνικό πρόβλημα επιτείνεται και από τη διαρκή αμφισβήτηση της οικονομικής βάσης αναπαραγωγής της οικογενειακής αγροτικής εκμετάλλευσης, η οποία, όλο και πιο δύσκολα μπορεί να ανταποκριθεί ως κεντρικός, πόσο μάλλον ως μόνος, φορέας επιβίωσης της αγροτικής οικογένειας. Η πορεία αυτή γεννά συνθήκες φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού με πρώτους αποδέκτες τις πλέον αδύναμες ν' αντισταθούν κοινωνικές ομάδες και βέβαια και τις μειονεκτούσες και προβληματικές περιοχές.

Κάτω από αυτές τις νέες συνθήκες τα ερωτήματα που ανακύπτουν είναι πολλά και προφανή τόσο για το παρόν όσο και για το μέλλον της κοινωνία της υπαίθρου και του αγροτικού χώρου, επιτείνονται δε υπό το βάρος των πιο πρόσφατων εξελίξεων, καθώς καλείται να λειτουργήσει υπό το καθεστώς των εκάστοτε – συχνά μεταβαλλόμενων κανόνων της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ενωσης.

Σε ποιο βαθμό δρα και τι συνεπάγεται στο κοινωνικό επίπεδο η εντεινόμενη διαδικασία ενσωμάτωσης του αγροτικού χώρου στην αποδιαρθρωτική δυναμική του Καπιταλιστικού Τρόπου Παραγωγής; Ποια θέση καταλαμβάνουν οι έννοιες των ανισοτήτων, της κοινωνικής απορρύθμισης και της, κατ' επέκτασην, χαλάρωσης και διάρρηξης των κοινωνικών δεσμών και σχέσεων στο χώρο αυτό και κατά πόσο επιβιώνουν παρελθόντα γνωρίσματα αλληλεγγύης και προστασίας στις αγροτικές κοινωνίες; Η διάρρηξη με τις αυτορυθμιστικές λειτουργίες της αγροτικής κοινωνίας του παρελθόντος συνοδεύεται, στη σύγχρονη εποχή, από την εμφάνιση νέων θεσμών, φορέων και οργανωμένων ή άτυπων λειτουργιών ώστε να καλύπτονται επαρκώς τα κενά πρόληψης ή καταστολής ή άμβλυνσης των κοινωνικών δυσλειτουργιών και των φαινόμενων κοινωνικής περιθωριοποίησης που συνεπάγονται οι σύγχρονες αλλαγές στην ύπαιθρο;

Ανακεφαλαιώνοντας, επαναλαμβάνουμε ότι, ιδιαίτερα κατά τα τελευταία χρόνια, η σύνθετη κοινωνική και οικονομική κρίση του αγροτικού χώρου φέρνει στο προσκήνιο νέα προβλήματα ή μετατρέπει σε σημαντικά ζητήματα, καταστάσεις που

σε μια προηγούμενη περίοδο είχαν άλλα περιεχόμενα και διεξόδους. Πρόκειται για προβλήματα που συνδέονται με την ανάδυση νέων διαφορών και ανισοτήτων μεταξύ των περιοχών, των εκμεταλλεύσεων, των προϊόντων ή των ηλικιών και των δύο φύλων, τόσο στο πλαίσιο της κοινότητας και της οικογένειας όσο και στο πλαίσιο της εργασίας και της εκπαίδευσης καθώς και των τοπικών θεσμών και της κεντρικής πολιτικής. Η νέα αγροτική και μη-αγροτική κοινωνική σύνθεση και διαστρωμάτωση στην «αγροτική» περιφέρεια, με μοχλό άλλοτε την πολυαπασχόληση ή την εξωαγροτική απασχόληση και άλλοτε την επιχειρηματικότητα ή τις κρατικές ενισχύσεις, μετασχηματίζει συστηματικά τους μηχανισμούς αναπαραγωγής της αγροτικής οικογένειας και της χωρικής κοινωνίας.. Στη ταχύτατα μεταβαλλόμενη αυτή κοινωνική δομή της αγροτικής κοινότητας έρχονται και οι αλλοδαποί εργάτες άλλοτε ως «λύση» και άλλοτε ως «πρόβλημα» προσθέτουν τα δικό τους βάρος στους μετασχηματισμούς των τοπικών κοινωνιών αλλά και την ένταση των κοινωνικών προβλημάτων. Προβλήματα όπως η φτώχεια, η κοινωνική περιθωριοποίηση, η ανεργία και η υποαπασχόληση, η υγεία, η εκπαίδευση, η στέγαση, η κοινωνική παθογένεια, η ψυχοπαθολογία, η πολυσύνθετη κατηγορία προβλημάτων των αλλοδαπών εργαζόμενων κ.λ.π. βρίσκονται συχνά στα αίτια και αποτελέσματα των παραπάνω εξελίξεων. Με την έννοια αυτή αποτελούν σημαντικά ζητήματα μιας σύγχρονης κοινωνικής πολιτικής και κατ'επέκτασην πεδία εξειδικευμένης ερευνητικής προσέγγισης και επιστημονικού διαλόγου που θα ερμηνεύουν την ιδιαιτερότητα τους και θα επαναδιαπραγματεύονται όρους όπως η κοινωνική ανισότητα, περιθωριοποίηση, συνοχή, κοινωνικός αποκλεισμός και κοινωνική πολιτική συναρτώντας τους με τις συνθήκες του συγκεκριμένου κοινωνικού και οικονομικού περιβάλλοντος του αγροτικού και ευρύτερου υπαίθρου χώρου.

Στη συνέχεια, για τις ανάγκες του παρόντος μαθήματος και σε μια προσπάθεια εξειδίκευσης ορισμένων χαρακτηριστικών πτυχών της παραπάνω ανάλυσης, θα αναφερθούμε μέσα, από επιλεγμένα κείμενα, σε ορισμένα από τα σημαντικά πεδία παραγωγής ή έκφρασης ανισοτήτων και κοινωνικών προβλημάτων στο σύγχρονο αγροτικό χώρο και την ευρύτερη ύπαιθρο χώρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

E. Broeschen, Die Lebenslage aelterer Menschen im laendlichen Raum, Bonn, 1983.

C.Delbes-P.Paillat, Etude europeenne sur les ruraux ages. Monographie francaise. In:Gerontologie et Societe, No 63:Levieillissement Rural, 1992.

E. Haindl, Auf der Suche nach einem neuen Sinn. Στο:Diff (Hg), Dorfentwicklung und Soziokultur, Tuebingen, 1989.

Κ. Καραβίδας, Τα Αγροτικά, Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος, Αθήνα,1978 (φωτογραφική ανατύπωση της έκδοσης του 1931).

LEADER magazine, καλοκαίρι 1995, αρθ. 9, Βρυξέλλες.

Μ. Μαδιανός, Ψυχική Υγεία και οικογένεια, στο: Γ.Κυριόπουλος κ.ά., Υγεία, Κοινωνική Προστασία και Οικογένεια, Αθήνα, 1995.

Α. Μωυσίδης, "Οικογένεια και εργασία στον Αγροτικό Χώρο", Ευρωπαϊκό δίκτυο: Οικογένεια και Εργασία: Πρακτικά Ευρωπαϊκού Συνεδρίου με θέμα "Οικογένεια και Εργασίας", εκδ. Ιδρυμα Μελετών Λαμπράκη, Εκπαιδ. Κωστέα-Γείτονα, Αθήνα, 1996.

Δ.Σαπουντζή-Κρέπα, Νοσηλευτική Φροντίδα στην Οικογένεια, στο: Γ. Κυριόπουλος κ.ά., Υγεία, Κοινωνική Προστασία και Οικογένεια, Κέντρο Κοινωνικών Επιστημών Υγείας, Αθήνα, 1995.

Χ.Συμεωνίδου, Δημογραφική γήρανση και φροντίδα για τους ηλικιωμένους στην Ελλάδα και στις χώρες της ΕΟΚ, στο: ΕΚΚΕ, Γήρανση και Κοινωνία, Αθήνα, 1996.

M.Wiescheu-Struck,"Sozialarbeit auf dem Land", In:Pro Regio, Nr. 14, 1994.

LEADER II

Καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο

LIAISON ENTRE ACTIONS
DE DÉVELOPPEMENT
DE L'ÉCONOMIE RURALE

LINKS BETWEEN ACTIONS
FOR THE DEVELOPMENT
OF THE RURAL ECONOMY

COMMISSION EUROPÉENNE
DIRECTION GÉNÉRALE
DE L'AGRICULTURE

EUROPEAN COMMISSION
DIRECTORATE-GENERAL
AGRICULTURE

Καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο

"Καινοτομια στον αγροτικο χωρο"

Φακελος αριθ. 8

Ευρωπαϊκο Παρατηρητηριο LEADER

ΙΟΥΛΙΟΣ 2000

Ο φάκελος αυτός είναι το προϊόν των εργασιών του σεμιναρίου LEADER "**Απαντήσεις στις καταστάσεις αποκλεισμού στις αγροτικές περιοχές",** το οποίο οργανώθηκε από τις 30 Σεπτεμβρίου έως τις 4 Οκτω - βρίου 1998 στο Castlebar (Ιρλανδία) με τη συνεργασία της ομάδας South & West Mayo του LEADER (Ηλεκ - τρονικό ταχυδρομείο: leader@smayo.iol.ie).

Συντάχθηκε από την **Gilda Farrell** (αναπληρώτρια Διευ - θύντρια του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου LEADER) και τον **Samuel Thirion** (INDE, Πορτογαλία) με τη συνερ - γασία του **Bernard Brunet** (SAPIE, Γαλλία).

Ο **Jean-Luc Janot** (Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο LEADER) συνέβαλε στην τελική διατύπωση του κειμένου. Υπεύθυνη παραγωγής: **Christine Charlier** .

© 2000 Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο LEADER / AEIDL

Περιεχόμενα

Εισαγωγή **5**

Κεφάλαιο I **7**

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, ένα πολυδιάστατο φαινόμενο **9**

1.1 Τί εννοούμε με τον όρο "κοινωνικός αποκλεισμός"; 9

1.2 Πώς η διαρθρωτική εξέλιξη της απασχόλησης στην Ευρώπη προκαλεί φτώχεια; 10

1.3 Από την "φτώχεια" στον "κοινωνικό αποκλεισμό" 11

1.4 Πώς θα υπολογιστεί η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός; 13

1.5 Ο κοινωνικός αποκλεισμός στον αγροτικό χώρο: μια πρόκληση για την αειφόρο ανάπτυξη 13

1.6 Καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και αγροτική ανάπτυξη 15

Κεφάλαιο II **17**

Διάγνωση και στρατηγικές της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο **19**

2.1 Ανάλυση των αναγκών: η διάγνωση του κοινωνικού αποκλεισμού στην αγροτική περιοχή 19

2.2 Ανάλυση της προσφοράς: απαρίθμηση των πρακτικών όσον αφορά την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού 27

2.3 Υπολογισμός και μείωση της απόκλισης μεταξύ αναγκών και προσφοράς 29

2.4 Συμπέρασμα 31

Κεφάλαιο III **33**

Η αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο: μέθοδοι και μέσα **35**

3.1 Οι συγκεκριμένες τοπικές δράσεις, απαρχή μιας πιο συνολικής χωρικής προσέγγισης 35

3.2 Αντιμετώπιση των ελλείψεων ενίσχυσης εκ μέρους των κρατικών υπηρεσιών 36

3.3 Συνασπισμός φορέων πρωτοβουλίας, δικαιούχων, ανθρώπινων και χρηματοδοτικών πόρων 37

3.4 Τα μέσα 40

3.5 Επιπτώσεις των επικεντρωμένων δράσεων και προοπτικές 41

3.6 Συμπέραμα 42

Κεφάλαιο IV **43**

Εδραίωση της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού με την ένταξη της σε μια χωρική προσέγγιση **45**

4.1 Οι προκλήσεις της χωρικής προσέγγισης: από την καταπολέμηση του αποκλεισμού στην κοινωνική συνοχή 45

4.2 Κεκτημένα που μπορούν ναεξυπηρετήσουν στην εκπόνηση μιας χωρικής προσέγγισης της ένταξης 46

4.3 Δυνατότητες και περιορισμοί της μεθόδου LEADER 48

Συμπέρασμα **51**

Εισαγωγή

Έστω και αν ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν θεωρήθηκε ρητά ότι αποτελούσε μέρος των μέτρων παρέμβασης του LEADER II, η προσπάθεια των ΟΤΔ για χρησιμοποίηση του συνόλου του ενδογενούς δυναμικού των αγροτικών περιοχών οδήγησε, στις περισσότερες περιπτώσεις, στον συνυπολογισμό των προβλημάτων αποκλεισμού, ανεργίας και απομόνωσης. Κατ'αυτόν τον τρόπο, αναπτύχθηκε μια ευαισθητοποίηση σχετικά με το θέμα κατά τη διάρκεια της εφαρμογής της Πρωτοβουλίας. Οι ομάδες τοπικής δράσης (ΟΤΔ) επιβεβαίωσαν βαθμιαία τη σημασία του τοπικού επιπέδου στις παρεμβάσεις που αφορούν την κοινωνική συνοχή. Σε ορισμένες χώρες, όπως, για παράδειγμα, στην Ιρλανδία, αυτές οι παρεμβάσεις κατέστησαν σημαντική πτυχή των στρατηγικών που υιοθετήθηκαν. Η νέα κοινοτική Πρωτοβουλία για την αγροτική ανάπτυξη LEADER+, επιβεβαιώνει την ανάγκη να εμβαθύνουμε στο θέμα και τις μεθόδους παρέμβασης, τονίζοντας την ισότητα των ευκαιριών και την επικέντρωση των δράσεων που αποσκοπούν στη δημιουργία απασχόλησης. Εξάλλου, πώς θα μπορούσαν οι μελλοντικές ΟΤΔ του LEADER+ που δεσμεύονται σε συγκεκριμένες περιοχές να μην λάβουν υπόψη μια από τις πτυχές της ευρωπαϊκής ημερήσιας διάταξης που απαιτεί επειγόντως την αναζήτηση νέων προσεγγίσεων και λύσεων[1];

Ο φάκελος αυτός περιλαμβάνει τέσσερα κεφάλαια:

Κεφάλαιο I - Ο κοινωνικός αποκλεισμός, ένα πολυδιάστατο φαινόμενο

Κεφάλαιο II - Διάγνωση και στρατηγικές καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο

Κεφάλαιο III - Η αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο: μέθοδοι και μέσα

Κεφάλαιο IV - Εδραίωση της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού με την ένταξη της σε μια χωρική προσέγγιση

Επτά περιπτωσιολογικές μελέτες που χρησιμοποιήθηκαν για το σεμινάριο "**Απαντήσεις στις καταστάσεις αποκλεισμού στις αγροτικές περιοχές"** αναλύονται λεπτομερώς στο τρίτο κεφάλαιο του φακέλου:

Χώρες	**Περιφέρεια**	**Περιοχή**	**Τίτλος**
Γαλλία	Βρετάνη	Κεντροδυτική Βρετάνη	Το αγροτικό σχέδιο ένταξης στην Κορνουάλη του Διαμερίσματος Morbihan
Γαλλία	Ωβέρνη	Δάσος και πεδιάδα του ποταμού Λίγηρα	Ανασύσταση του κοινωνικού δεσμού για την ένταξη των γεωργών που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στο Λίγηρα
Φινλανδία	Oulu	Utajärvi	Υποστήριξη της ανεξαρτησίας των ηλικιωμένων
Ιταλία	Τρέντο	Valle di Non	Κοινωνικός συνεταιρισμός: ομάδα ευαισθητοποίησης ατόμων με ειδικές ανάγκες ("Gruppo sensibilizzazione handicap")
Ηνωμένο Βασίλειο	Σκωτία	Angus	Το Angus Transport Forum: μια απάντηση στα προβλήματα μεταφορών στον αγροτικό χώρο
Ιρλανδία	Ιρλανδία	Σύνολο της περιοχής	RRI (Rural Ressetlement Ireland). Η επανεγκατάσταση στον αγροτικό χώρο οικογενειών από τις πόλεις που απειλούνται με αποκλεισμό
Ιταλία	Αιμιλία Ρομανία	Sant'Archangelo di Romagna	Η "Τράπεζα του χρόνου"

[1] Ο αναγνώστης που επιθυμεί να γνωρίσει καλύτερα τις κοινοτικές πολιτικές στον τομέα κοινωνικού αποκλεισμού μπορεί να συμβουλευθεί τις ανακοινώσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής COM(2000)78 και COM(2000)79, καθώς και την ιστοσελίδα http://europa.eu.int/comm/dg05/soc-prot/soc-incl/index_el.htm

Κεφάλαιο Ι

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, ένα πολυδιάστατο φαινόμενο

Ο κοινωνικός αποκλεισμός, ένα πολυδιάστατο φαινόμενο

Εδώ και μια δεκαετία, η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός τείνουν να λάβουν ανησυχητικές διαστάσεις σε πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τόσο στον αστικό όσο και τον αγροτικό χώρο. Η εξέλιξη αυτή εξηγείται σε μεγάλο βαθμό από την αύξηση της ανεργίας, αλλά η ανεργία, η φτώχεια και ο αποκλεισμός δεν συνδέονται κατ'ανάγκην άμεσα, και για το λόγο αυτό πρέπει να εξετάσουμε πιο λεπτομερώς τους μηχανισμούς συσχετισμών.

Το πρώτο αυτό κεφάλαιο θα προσπαθήσει συνεπώς να διασαφηνίσει τις σχέσεις που υφίστανται μεταξύ ανεργίας, φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού και να εντοπίσει τα χαρακτηριστικά του τελευταίου αυτού φαινομένου στην Ευρωπαϊκή Ένωση του σήμερα, ιδιαίτερα στον αγροτικό χώρο.

Από την άποψη αυτή, πρέπει να σημειωθεί ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός στον αγροτικό χώρο είναι σχετικά παραγνωρισμένος και ελάχιστα μελετημένος: περισσότερο διαδεδομένος και λιγότερο ορατός στην ύπαιθρο, ο κοινωνικός αποκλεισμός τείνει να θεωρείται σαν ένα ουσιαστικά αστικό φαινόμενο. Ωστόσο, αποτελεί μια πραγματικότητα που πλήττει επίσης τις αγροτικές περιοχές, οι οποίες συχνά αντιμετωπίζουν μια δυσκολία αναδιάρθρωσης της γεωργίας, μια έλλειψη απασχόλησης και αυξημένη ανεργία, μια αρνητική εξέλιξη παροχής επαρκών κοινωνικών υπηρεσιών, μια απομόνωση και μια απουσία τόπων συνάντησης και κοινωνικής ζωής, μια ανεπάρκεια στέγασης για τις νέες οικογένειες, κλπ.

Κατ'αυτόν τον τρόπο, για παράδειγμα, το Πρόγραμμα για την αγροτική ανάπτυξη της Αγγλίας (2000-2006), καταδεικνύει ότι:

> η αναλογία των αγροτικών μικρών χωριών ("parishes") που δεν διαθέτουν βασικές υπηρεσίες, είναι αυξημένη. Από το 1991, η παροχή υπηρεσιών δεν φαίνεται να περιορίζεται, εκτός όσον αφορά τις ταχυδρομικές υπηρεσίες. Εντούτοις, υπάρχει μεγάλη έλλειψη ορισμένων υπηρεσιών: για παράδειγμα[2], το 70% των χωριών δεν έχουν πια γενικό εμπορικό κατάστημα και το 75% δεν διαθέτουν πια εβδομαδιαία υπηρεσία υπεραστικών συγκοινωνιών·
> είναι πιο δύσκολο να εκπονηθεί στατιστικός κατάλογος των προβλημάτων κοινωνικού αποκλεισμού στις αγροτικές περιοχές, δεδομένης της παρουσίας στην ίδια περιοχή ευκατάστατων και μειονεκτικών νοικοκυριών·
> οι χαμηλοί μισθοί και ο αυξημένος αριθμός συνταξιούχων που εγκαθίστανται στην ύπαιθρο είναι οι κυριότερες αιτίες της φτώχειας στον αγροτικό χώρο. Η φτώχεια αυτή δεν είναι, εξάλλου, ένα φαινόμενο των απομακρυσμένων περιοχών· είναι επίσης παρούσα στις πιο πλούσιες και πιο προσπελάσιμες περιοχές·
> μια μελέτη[3] που αφορά 5.000 νοικοκυριά άφησε να εννοηθεί ότι 30% των κατοίκων της υπαίθρου γνώρισαν φτώχεια κατά τη διάρκεια των 10 τελευταίων ετών, έναντι 40% στον αστικό χώρο. Από άλλες μελέτες που εκπονήθηκαν το 1979[4] και 1990[5] προέκυψε ότι το 25% των βρετανικών αγροτικών νοικοκυριών ζούσε σε μια κατάσταση ένδειας ή περίπου·
> μεταξύ των γεωργών, το ποσοστό αυτοκτονίας είναι πιο αυξημένο από ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο επάγγελμα, πράγμα το οποίο επισημαίνει το αυξημένο επίπεδο άγχους από το οποίο υποφέρει αυτή η κοινωνική ομάδα. Δεδομένης της απομόνωσης των γεωργών, το ποσοστό αυτοκτονίας μπορεί επίσης να θεωρηθεί σαν δείκτης του κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο.

1.1 Τί εννοούμε με τον όρο "κοινωνικός αποκλεισμός";

Οι διάφοροι φορείς που εργάζονται για το θέμα αυτό δεν συμφωνούν πλήρως στον ορισμό του κοινωνικού αποκλεισμού.

Η EUROSTAT, Στατιστική Υπηρεσία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, θεωρεί ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που εμποδίζει τα άτομα να συμμετάσχουν πλήρως στην κοινωνία.[6]

[2] Rural Development Commission, Survey of Rural Services 1997.

[3] P. Chapman et al (1998), Poverty and exclusion in rural Britain, Joseph Rowntree Foundation, McLaughlin & Bradley (1980).

[4] idem

[5] P: Cloke et al (1994), Lifestyles in rural England, Rural Development Commission.

[6] Eurostat, Στατιστικά στοιχεία εν συντομία, Πληθυσμός και κοινωνικές συνθήκες, αριθ.1/2000: Ο κοινωνικός αποκλεισμός στα κράτη μέλη της ΕΕ.

Στην έκθεση "**Combating exclusion in Ireland 1990-94**" (Καταπολέμηση του αποκλεισμού στην Ιρλανδία, 1990-1994), ο Patrick Commins εκφράζει την άποψη ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι αποτέλεσμα της ανεπάρκειας ενός από τα ακόλουθα 4 στοιχεία:

> το νομικό και θεσμικό δημοκρατικό σύστημα, που υποτίθεται ότι εξασφαλίζει την κοινωνική ένταξη όλων των πολιτών,
> η αγορά εργασίας, που υποτίθεται ότι εξασφαλίζει την οικονομική ένταξη,
> το κράτος πρόνοιας, που υποτίθεται ότι εξασφαλίζει την κοινωνική ένταξη,
> η οικογένεια και οι σχέσεις σε μικρή ακτίνα, που υποτίθεται ότι εξασφαλίζουν τη διαπροσωπική ένταξη.

Στο Ηνωμένο Βασίλειο, για παράδειγμα, στο πλαίσιο της συζήτησης που διεξάγεται σχετικά με τις πολιτικές που θα εφαρμοστούν, διαφαίνονται 3 διαφορετικές προσεγγίσεις[7]:

> μια **"ολοκληρωτική"** προσέγγιση, η οποία θεωρεί την απασχόληση σαν το βασικό στοιχείο της κοινωνικής ένταξης, διότι από αυτό επηρεάζεται ταυτόχρονα το εισόδημα, η ταυτότητα, η αυτοεκτίμηση και η πρόσβαση σε δίκτυα παροχής πληροφοριών και ανάπτυξης επαφών·
> μια προσέγγιση **"φτώχειας"** , σύμφωνα με την οποία οι λόγοι αποκλεισμού θα πρέπει να αναζητούνται στο χαμηλό εισόδημα και την ανεπάρκεια των υλικών πόρων·
> μια προσέγγιση **"περιθωριοποίησης" (υποδεέστερη κοινωνική τάξη),** η οποία θεωρεί τους αποκλεισμένους σαν άτομα που βρίσκονται εκτός των κοινώς αποδεκτών κανόνων της κοινωνίας, συνεπώς, φορείς μιας "κουλτούρας της φτώχειας" ή "νοοτροπίας εξάρτησης". Στο πλαίσιο της προσέγγισης αυτής, οι αποκλεισμένοι είναι οι ίδιοι υπεύθυνοι για την κατάσταση φτώχειας τους, η οποία επαναλαμβάνεται από γενεά σε γενεά.

Παρόλες αυτές τις διαφορές προσέγγισης και ορισμών, επιβάλλεται μια διάκριση μεταξύ ανεργίας, φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού:

> η ανεργία είναι η κατάσταση οποιουδήποτε στερείται μιας αμειβόμενης εργασίας σε μια δεδομένη στιγμή της επαγγελματικής του ζωής. Εάν η ανεργία παρατείνεται πολύ και εάν η οικογένεια ή άλλα προσωπικά δίκτυα δεν την αντικαθιστούν, καθίσταται πηγή φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού (ανεργία μακράς διάρκειας).
> η φτώχεια είναι η ανεπάρκεια πόρων. Εκφράζεται από έλλειψη πρόσβασης σε ορισμένες βασικές υπηρεσίες και αφορά το σύνολο του οικογενειακού κυττάρου·
> ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι ένα πιο πολύπλοκο φαινόμενο, στο οποίο παρεμβαίνουν, εκτός από την έλλειψη πρόσβασης σε ορισμένες υπηρεσίες, οι κοινωνικοδημογραφικοί παράγοντες, το κοινωνικοπολιτιστικό καθεστώς και το επίπεδο ποιότητας ζωής.

Αυτές οι τρεις κοινωνικές καταστάσεις συμπίπτουν χωρίς κατ'ανάγκην να αλληλεπικαλύπτονται.

1.2 Πώς η διαρθρωτική εξέλιξη της απασχόλησης στην Ευρώπη προκαλεί φτώχεια;

Με άλλα λόγια, σε ποιο μέτρο η έλλειψη αντιστοιχίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης θέσεων απασχόλησης στην Ευρώπη που είναι υπεύθυνη για την ανεργία, αποτελεί πηγή φτώχειας;

Μεταξύ του 1945 και του 1975, η Δυτική Ευρώπη γνώρισε μια οικονομική ανάπτυξη που ουσιαστικά βασιζόταν στη συγκέντρωση των επιχειρήσεων. Τα σημαντικά κέρδη παραγωγικότητας που προέκυψαν, εξασφάλισαν στις εκβιομηχανισμένες χώρες σχεδόν πλήρη απασχόληση. Ωστόσο, εδώ και περίπου είκοσι χρόνια, με τις τεχνολογικές προόδους, την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και, πιο πρόσφατα, της πληροφόρησης, αυτή η κατάσταση διακυβεύθηκε: μετά τη γεωργία και το σύνολο του πρωτογενούς τομέα, οι μεγάλες επιχειρήσεις του δευτερογενούς τομέα έπαυσαν να είναι δημιουργοί θέσεων απασχόλησης.

Επί του παρόντος, ο μόνος τομέας που ενδεχομένως δημιουργεί θέσεις απασχόλησης είναι εκείνος της παροχής υπηρεσιών, στον οποίο πρέπει να προστεθεί η βιομηχανία κατασκευής οργάνων ακρίβειας[8].

Κατά συνέπεια, οι απαιτήσεις της αγοράς εργασίας όσον αφορά την κατάρτιση και την επαγγελματική εμπειρία έχουν αυξηθεί σημαντικά: για τα ανειδίκευτα άτομα, οι προοπτικές πρόσληψης (που στο παρελθόν εξασφαλίζονταν από τη γεωργία ή τη βιομηχανία) συνεχίζουν να περιορίζονται· όσον αφορά τους ειδικευμένους νέους, χωρίς όμως επαγγελματική εμπειρία, αυτοί έχουν δύσκολη πρόσβαση στην απασχόληση.

Ως εκ τούτου, η ανεργία τείνει να πλήττει τα ίδια άτομα και τις ίδιες κοινωνικές κατηγορίες. Για το λόγο αυτό, αποδίδεται σημασία στην ανεργία μακράς διάρκειας: τα άτομα χωρίς απασχόληση για ένα χρόνο ή περισσότερο αντιπροσωπεύουν περίπου το 5% του ενεργού πληθυσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης και μέχρι το 12% στην Ισπανία, 8% στη Ιταλία, 7% στην Ιρλανδία. Σύμφωνα με την EUROSTAT, περίπου το ήμισυ των ανέργων βρίσκονταν στην κατάσταση αυτή το 1996, και 30% από αυτούς ήταν άνεργοι εδώ και περισσότερο από δύο χρόνια.

---

[7] Schucksmith Mark, Social Exclusion and Economic Development in Rural Areas, Arkleton Centre for Rural Development Research, and University of Aberdeen.

[8] Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διευθύνση Απασχόλησης, εργασιακών σχέσεων και κοινωνικών υποθέσεων, Η απασχόληση στην Ευρώπη, 1997, σελ. 55-58.

Οι κοινωνικές κατηγορίες που πλήττονται περισσότερο από την ανεργία μακράς διάρκειας είναι γενικά:

> **οι νέοι** – η ανεργία είναι δυο φορές πιο σημαντική μεταξύ των νέων από ό,τι στις κατηγορίες μεγαλύτερης ηλικίας (μέχρι τέσσερις φορές στη Γαλλία και την Ελλάδα), ακόμη και αν παρατηρείται τα τελευταία χρόνια μια τάση για πτώση του αριθμού νέων χωρίς απασχόληση και αύξηση της ανεργίας μεταξύ των πιο ηλικιωμένων ατόμων[9]·

> **οι γυναίκες** – η μεγάλη αύξηση όσον αφορά τη γυναικεία απασχόληση κατά τη διάρκεια των ετών 1995-1998, δεν εμπόδισε το μέσο ποσοστό ανεργίας των γυναικών στην Ένωση να διατηρηθεί σε ένα υψηλό επίπεδο κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, με μέσο όρο κατά 3% ανώτερο εκείνου των ανδρών.

Κατά ποιο τρόπο η ανεργία μακράς διάρκειας είναι παράγοντας φτώχειας;

Από την οικογενειακή αλληλεγγύη στην κρατική ενίσχυση, διάφοροι μηχανισμοί κοινωνικής ρύθμισης επιτρέπουν τη μείωση των επιπτώσεων της ανεργίας μακράς διάρκειας. Αλλά πολύ συχνά, είναι το σύνολο της οικογένειας που πλήττεται από την ανεργία μακράς διάρκειας: το 1996, η αναλογία νοικοκυριών με παιδιά, των οποίων κανένας από τους δύο γονείς δεν εργαζόταν ποίκιλλε από 8% στην Ιταλία σε περίπου 20%, δηλαδή μια οικογένεια στις πέντε, στο Ηνωμένο Βασίλειο[10]. Οι μονογονεϊκές οικογένειες (όπου γονέας είναι συνήθως γυναίκα) είναι, εξάλλου, εκείνες που αντιπροσωπεύουν το πιο υψηλό ποσοστό του πληθυσμού με χαμηλά εισοδήματα στα περισσότερα κράτη μέλη[11].

Όσον αφορά τις κρατικές ενισχύσεις ή τη μεταφορά του συστήματος αλληλεγγύης-αλληλασφάλισης, αυτές γνωρίζουν περιορισμούς: έτσι, το επίδομα ανεργίας τερματίζεται στο τέλος του πρώτου χρόνου στα περισσότερα κράτη της Ένωσης, οδηγώντας αυτούς που βρίσκονται χωρίς απασχόληση στο τέλος της περιόδου αυτής να βρουν οποιαδήποτε εργασία ή να ζουν με το εγγυημένο ελάχιστο εισόδημα, στις χώρες όπου παρέχεται.

Ορισμένες φορές προκύπτουν αντιφατικές τάσεις από τη σύγκριση μεταξύ κοινωνικών δεικτών και εξέλιξης του ποσοστού ανεργίας. Έτσι, στο Ηνωμένο Βασίλειο, χώρα που επιδεικνύει τα τελευταία χρόνια αισθητή πτώση του ποσοστού ανεργίας (8,2% το 1996 έναντι 10,5% το 1993· αντίστοιχα 6,5% και 8,1% για τις γυναίκες), ο δείκτης εισοδήματος καταδεικνύει ότι το 1995-96, ένα τέταρτο του πληθυσμού και το 34% των παιδιών είχαν επίπεδο διαβίωσης κάτω από το όριο φτώχειας[12].

Πολυάριθμοι λόγοι εξηγούν το παράδοξο αυτό φαινόμενο:

1) **ο δείκτης εισοδήματος υπολογίζει τις ανισότητες μάλλον παρά τη φτώχεια** – όταν τα εισοδήματα που είναι υψηλότερα από το μέσο όρο αυξάνονται υπό την επίδραση της οικονομικής ανάπτυξης, το μέσο εισόδημα αυξάνεται από στατιστική άποψη. Γεγονός το οποίο δεν εμποδίζει μια αύξηση του ποσοστού φτώχειας, εφόσον το πραγματικό εισόδημα των μειονεκτουσών κοινωνικών κατηγοριών παραμένει αναλλοίωτο. Συνεπώς, περισσότερο από την επέκταση της φτώχειας, είναι υπεύθυνο το φαινόμενο κοινωνικής "πόλωσης". Κατ'αυτόν τον τρόπο, τα τελευταία χρόνια, μπορέσαμε να διαπιστώσουμε ταυτόχρονα μια μείωση σε απόλυτους αριθμούς της φτώχειας στην Ευρώπη, χάρη, μεταξύ άλλων, σε ορισμένη αύξηση της απασχόλησης και μια συνεχή αύξηση της σχετικής φτώχειας·

2) **η αύξηση της φτώχειας παραποιεί τους μηχανισμούς μείωσης της ανεργίας** – διαπιστώνεται, πράγματι, μεταξύ των μειονεκτουσών τάξεων μια μείωση της ζήτησης εργασίας, η οποία οφείλεται στην αποθάρρυνση των λιγότερο ειδικευμένων εργαζομένων που, μετά από ορισμένο χρόνο, δεν παρουσιάζονται πια στην αγορά εργασίας. Από όπου προκύπτει μια κάμψη του ποσοστού ανεργίας που δεν έχει επιπτώσεις στους κοινωνικούς δείκτες φτώχειας/αποκλεισμού·

3) **δεν είναι αρκετή η είσοδος στην αγορά εργασίας για απαλλαγή από τη φτώχεια** – επί του παρόντος, η δημιουργία θέσεων απασχόλησης συνίσταται συχνά σε έναν πολλαπλασιασμό των θέσεων που δεν αμείβονται ικανοποιητικά και δεν έχουν προοπτική επαγγελματικής εξέλιξης, καθώς και των θέσεων απασχόλησης που είναι επισφαλείς και μικρής διάρκειας.

Συνεπώς, τίθεται η ακόλουθη ερώτηση: είναι δυνατό να εξέλθουμε από το αδιέξοδο που τροφοδοτείται από το τρίπτυχο "χαμηλός μισθός – αβεβαιότητα εισοδήματος– επαγγελματική στασιμότητα", το οποίο βυθίζει στη φτώχεια έναν αυξανόμενο αριθμό ατόμων και οικογενειών; Με άλλα λόγια, ποια είναι τα κατάλληλα θεσμικά μέτρα σήμερα, όταν μιλάμε για ένταξη, δεδομένης της ανεπάρκειας των μηχανισμών που προορίζονται για καταπολέμηση της φτώχειας με μόνη τη μέθοδο επιστροφής στην απασχόληση;

1.3 Από την "φτώχεια" στον "κοινωνικό αποκλεισμό"

Η έννοια του "κοινωνικού αποκλεισμού", η οποία υποτίθεται ότι είναι διαφορετική από εκείνη της "φτώχειας", επιβλήθηκε κατά τα τέλη της δεκαετίας του '80, έναντι της εμφάνισης νέων μορφών κοινωνικής δυστυχίας σε ένα πλαίσιο οικονομικής ανάπτυξης και βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας των ευρωπαϊκών οικονομιών.

[9] Idem, Μέρος 1, τμήμα 1: Πρόσφατη εξέλιξη της απασχόλησης και της ανεργίας, σελ. 27-41.

[10] The Economist, 25 Σεπτεμβρίου-1η Οκτωβρίου 1999, σελ. 50

[11] Βλέπε EUROSTAT, Σύντομες στατιστικές, op. cit.

[12] The Economist, 25 Σεπτεμβρίου-1η Οκτωβρίου 1999, σελ. 49-50

Αυτές οι νέες μορφές κοινωνικής δυστυχίας αποτελούν το προϊόν κοινωνικο-οικονομικών διαδικασιών οι οποίες, σε μια κατάσταση ανεργίας μακράς διάρκειας ή αδυναμίας εξεύρεσης μιας πρώτης απασχόλησης, επιβαρύνουν τα πιο ευαίσθητα άτομα με μια χειροτέρευση των δεσμών συμμετοχής, συνεπώς, μια έλλειψη κοινωνικών δεσμών, σημείων αναφοράς και υπόστασης.

Ο αποκλεισμός προϋποθέτει ένα άλλο είδος στέρησης από τη φτώχεια: οι αποκλεισμένοι στερούνται γνώμης και πολιτικού βάρους, ενώ αυξάνεται η ανοχή της κοινωνίας στις ανισότητες.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι επίσης, και πάνω απ'όλα, η έλλειψη πρόσβασης στις βασικές υπηρεσίες, αρχίζοντας με αυτές οι οποίες, όπως η στέγαση και η διατροφή, εξασφαλίζουν την επιβίωση και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι σήμερα, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, περίπου 1,1 εκατ. πολίτες (και ακόμη 1,8 εκατ. σε ορισμένες περιόδους του έτους) καταφεύγουν καθημερινώς στις υπηρεσίες παροχής ενίσχυσης στους αστέγους. Ο αριθμός τους είναι σημαντικός κυρίως στη Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Γαλλία[13].

Ποιοι είναι, συνεπώς, οι αποφασιστικοί παράγοντες του κοινωνικού αποκλεισμού;

Η απώλεια μιας θέσης απασχόλησης (ή για τους νέους η έλλειψη πρόσβασης στην απασχόληση) αποτελεί, κατά γενικό κανόνα, το στοιχείο που θέτει σε κίνηση τη διαδικασία αποκλεισμού. Απόλυση για οικονομικούς λόγους, τέλος μιας σύμβασης ορισμένου χρόνου, μερική ανεργία, πρόωρη συνταξιοδότηση και άλλες μορφές διακοπής της απασχόλησης. Βέβαια, η απώλεια μιας θέσης απασχόλησης δεν συνεπάγεται αυτόματα την έναρξη μιας διαδικασίας αποκλεισμού, αλλά διαπιστώθηκε ότι μια παρατεταμένη ανεργία που συνδέεται με ένα χαμηλό επίπεδο προσόντων αρκούσε για να θέσει σε κίνηση τη διαδικασία αυτή.

Η απώλεια μιας θέσης απασχόλησης δεν είναι, ωστόσο, το μόνο στοιχείο που θέτει σε κίνηση τη διαδικασία αποκλεισμού. Άλλοι παράγοντες, οι οποίοι ενδεχόμενα συνδυάζονται με την απώλεια, διαδραματίζουν τον ίδιο ρόλο. Ορισμένα στοιχεία είναι χαρακτηριστικά για κάποιες ηλικιακές κατηγορίες που είναι ιδιαίτερα εκτεθειμένες. Στην εφηβική ηλικία, κυρίως, γεγονότα που συνδέονται συχνά με τη φτώχεια ή την περιθωριοποίηση των οικογενειών – σχολική αποτυχία, εγκατάλειψη από την οικογένεια, κλπ. – μπορούν να συνεπάγονται διαδοχικούς αποκλεισμούς και να καταστρέψουν τη ζωή των εν λόγω νέων. Οι ηλικιωμένοι είναι επίσης ιδιαίτερα εκτεθειμένοι: σύμφωνα με την EUROSTAT, το 1995, η αναλογία νοικοκυριών που αποτελούνταν από ένα ηλικιωμένο άτομο 65 ετών και άνω ήταν τρεις ή τέσσερις φορές πιο σημαντική μεταξύ των πληθυσμών με χαμηλό εισόδημα σε ορισμένες χώρες όπως η Ιρλανδία, η Πορτογαλία, η Δανία, η Ελλάδα.

Γενικότερα, ο κοινωνικός αποκλεισμός είναι επίσης το αποτέλεσμα μιας εξέλιξης των μηχανισμών κοινωνικής ρύθμισης και των αξιών που κυριαρχούν σήμερα.

Κατά την περίοδο που ακολούθησε τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η εξαφάνιση σχεδόν της απόλυτης φτώχειας συνοδεύθηκε στις εκβιομηχανισμένες ευρωπαϊκές κοινωνίες με μέτρα ανακατανομής και ασφάλειας του εισοδήματος, που εξασφάλιζε το κράτος πρόνοιας, το οποίο παρουσιάστηκε ως ο εγγυητής της ευημερίας όλων των πολιτών. Την εποχή αυτή, η ανάπτυξη και η πλήρης απασχόληση φαίνονταν επίσης να εντάσσονται σε μια μακροπρόθεσμη προοπτική.

Με την κρίση της δεκαετίας του '70 και τις πρώτες μεγάλες βιομηχανικές αναδιαρθρώσεις, η πτώση της αγοραστικής δύναμης των οικογενειών που επηρεάστηκαν από την ανεργία εμφάνισε μια "νέα φτώχεια". Συνεπώς, δεν πρόκειται πια για υπολειμματική φτώχεια: η ανεργία κατέστη ένα διαρκές φαινόμενο, το οποίο οδηγεί σε μορφές περιθωριοποίησης που αποκάλεσαν τότε "αποκλεισμό".

Έτσι, περάσαμε από μια κοινωνία όπου η φτώχεια φαινόταν να εξαφανίζεται σε μια κοινωνία όπου ο κοινωνικός αποκλεισμός παρουσιάζεται σαν ένα εγγενές φαινόμενο, ακόμη και ένα αναπόφευκτο γεγονός. Εξάλλου, οι προϋποθέσεις πρόσβασης σε μορφές κοινωνικής προστασίας γίνονται αυστηρότερες και τα μέτρα προτροπής για εργασία (ενίσχυση της "απασχολησιμότητας", ανάπτυξη του επιχειρηματικού πνεύματος, ενθάρρυνση της ευελιξίας των επιχειρήσεων και των εργαζομένων, χρηματοδότηση πολιτικών ισότητας των ευκαιριών)[14] πολλαπλασιάζονται σε ένα πλαίσιο χρόνιας ανεργίας.

[13] Επιτροπή των Περιφερειών, "Το θέμα των αστέγων και της στέγασης", Σχέδιο γνωμοδότησης, Βρυξέλλες, 23 Μαρτίου 1999, σελ. 9.
[14] Η προσέγγιση αυτή του προβλήματος αναπτύσσεται στην έκθεση της Επιτροπής "Εκσυγχρονισμός και βελτίωση της κοινωνικής προστασίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση" (COM (97) 102) και τις "Κατευθυντήριες γραμμές για την απασχόληση" που εγκρίθηκαν από το Συμβούλιο (ΕΕ C30, 28 Ιανουαρίου 1998).

1.4 Πώς θα υπολογιστεί η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός;

Πολλές κυβερνήσεις, οι οποίες αντιμετωπίζουν σε μεγάλο βαθμό το φαινόμενο του αποκλεισμού και την αδυναμία τους να μειώσουν την ανεργία και τις καταστροφικές κοινωνικές εκδηλώσεις της, αρχίζουν να ανησυχούν και να εξετάζουν το ενδεχόμενο άλλων μορφών μεταχείρισης[15].

Επί του παρόντος, το πρόβλημα είναι, συνεπώς, καταρχήν να γνωρίζουμε πόσοι Ευρωπαίοι ζουν σε συνθήκες φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Προκειμένου να απαντήσουμε σε αυτό, συχνά καταφεύγουμε σε ένα κλασικό δείκτη φτώχειας: το ποσοστό νοκοκυριών ή ατόμων που διαθέτουν λιγότερο από το ήμισυ του μέσου εισοδήματος. Αν και για ορισμένες κοινωνικές κατηγορίες, θύματα αποκλεισμού (εθνικές μειονότητες, ηλικιωμένοι, άτομα που ζουν μόνα) ο δείκτης αυτός δεν αποδεικνύεται πάντοτε κατάλληλος, από τις στατιστικές προκύπτει ότι οι απομονωμένοι γονείς, τα μονογονεϊκά νοικοκυριά, οι ηλικιωμένοι που ζουν μόνοι και οι άνεργοι αντιπροσωπεύουν την πλειοψηφία των κατηγοριών πληθυσμού με χαμηλά εισοδήματα.

Υφίσταται επίσης μια "γεωγραφία του κοινωνικού αποκλεισμού", η οποία αντιπροσωπεύει ορισμένα περιφρονημένα προάστια, αστικά γκέτο, απομακρυσμένες αγροτικές ζώνες, περιφερειακές περιοχές, κλπ. Όταν ένας σημαντικός αριθμός φτωχών ατόμων ή θυμάτων των ίδιων μορφών αποκλεισμού συγκεντρώνονται σε αυτούς τους ίδιους χώρους, ο αποκλεισμός καθίσταται ορατός. Εντούτοις, πολλοί αποκλεισμένοι είναι διασκορπισμένοι, συνεπώς "αόρατοι" για την κοινωνία[16].

Η συγκέντρωση των αποκλεισμένων, με άλλα λόγια ο ορατός αποκλεισμός παραμένει ένα κυρίως αστικό φαινόμενο. Συναντάται ιδιαίτερα σε συνοικίες με μεγάλη συγκέντρωση μεταναστών ή μειονοτήτων, όπου η εθνική ταυτότητα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην αμοιβαία αναγνώριση, ενώ είναι ταυτόχρονα παράγοντας αποκλεισμού. Αντίθετα, στις αγροτικές περιοχές, ο αποκλεισμός είναι λιγότερο ορατός, διότι είναι πιο διασπαρμένος και ακόμη ορισμένες φορές κρυμμένος. Για το λόγο αυτό, παρά την ομοιότητα των προβλημάτων, επιβάλλεται μια διάκριση μεταξύ του αγροτικού και του αστικού χώρου, τόσο στην προσέγγιση όσο και τις πολιτικές καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού.

1.5 Ο κοινωνικός αποκλεισμός στον αγροτικό χώρο: μια πρόκληση για την αειφόρο ανάπτυξη

Πώς εκδηλώνονται η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός στον αγροτικό χώρο; Πώς διαφοροποιούνται από αυτούς που παρατηρούμε στον αστικό χώρο;

α) Ένα παλιό φαινόμενο που προσλαμβάνει νέα μορφή

Υπενθυμίζουμε κατ'αρχήν ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός στον αγροτικό χώρο δεν είναι πρόσφατος. Οι αλλαγές που σημάδεψαν τον αγροτικό χώρο για περισσότερο από έναν αιώνα (αγροτική έξοδος, μηχανοποίηση και εκβιομηχάνιση στη συνέχεια της γεωργίας) προκάλεσαν, πράγματι, ριζικές κοινωνικές μεταβολές, οι οποίες εξανάγκασαν τέσσερις στους πέντε γεωργούς, και συχνά περισσότερους, να εγκαταλείψουν την ενασχόληση με τη γη, ορισμένες φορές υπό δραματικές συνθήκες.

Μαζί με το επάγγελμά τους, τα νοικοκυριά της υπαίθρου συχνά έχαναν την ταυτότητα και τους κοινωνικούς δεσμούς τους, χωρίς να αναφέρουμε τη διαδοχική σύναψη χρεών και την απώλεια μιας πατρογονικής κληρονομιάς. Κατά τη διάρκεια των τριάντα χρόνων (1945-1975) με μεγάλη οικονομική ανάπτυξη στις εκβιομηχανισμένες χώρες, η διαδικασία αποκλεισμού έλαβε, ωστόσο, λιγότερο τραγική μορφή από αυτή που προκλήθηκε στον αστικό χώρο εξαιτίας των μαζικών απολύσεων: από την άποψη αυτή, η αγροτική έξοδος διαδραμάτισε ένα ρόλο ασφαλιστικής δικλίδας, εφόσον ο γεωργός που είχε αποκλειστεί από την αρχική του δραστηριότητα εύρισκε εύκολα μια εργασία που δεν απαιτούσε ειδίκευση, κυρίως στον δευτερογενή τομέα που τότε ήταν σε πλήρη ανάπτυξη.

Εντούτοις, το φαινόμενο αναγκαστικής εγκατάλειψης του επαγγέλματος του γεωργού συνεχίζεται σήμερα υπό πολύ πιο σκληρές συνθήκες: η ανεργία πλήττει έντονα τα μη ειδικευμένα άτομα και οι θύλακες βιομηχανικής απασχόλησης που είναι εγκατεστημένοι στον αγροτικό χώρο υφίστανται τις επιπτώσεις της αναδιάρθρωσης και μετεγκατάστασης των επιχειρήσεων· διαπιστώνεται έτσι μείωση των δυνατοτήτων πολλαπλής δραστηριότητας, μόνιμης ή εποχιακής, στην οποία οι γεωργοί που αντιμετωπίζουν δυσκολίες μπορούσαν να βασιστούν στο παρελθόν για να συμπληρώσουν το γεωργικό εισόδημά τους. Και σαν να μην έφθανε αυτό, οι κρίσεις υπερπαραγωγής που περνά η γεωργία, της οποίας μειώθηκε σημαντικά ο αριθμός των εργαζομένων, ενισχύουν και επιταχύνουν την πτώση του βιοτικού επιπέδου των γεωργών.

---

[15] Έτσι, τον Μάρτιο του 1999, η βρετανική κυβέρνηση έθεσε ως στόχο της την εξάλειψη της φτώχειας των παδιών. Για το σκοπό αυτό, οι υπηρεσίες κοινωνικών ασφαλίσεων έθεσαν σε εφαρμογή 49 βασικές πρωτοβουλίες και 40 δείκτες φτώχειας που επιτρέπουν να υπολογισθεί ο αντίκτυπος των παρεμβάσεών τους – ο αριθμός των δεικτών είναι από μόνος του μια ένδειξη της πολυπλοκότητας του φαινομένου και της δυσκολίας του κράτους να συλλάβει το μέγεθός του και να δώσει τυποποιημένες απαντήσεις.

[16] Paul Henderson, Social Inclusion & Citizenship in Europe, The contribution of community development, 1997, OPBOUWCAHIER 5.

Επιπλέον, στον αγροτικό χώρο διαπιστώνεται ότι ορισμένοι νέοι που πήγαν στην πόλη για αναζήτηση εργασίας επιστρέφουν στον τόπο τους μετά από μια απόλυση ή μια περίοδο ανεργίας μακράς διάρκειας, με την ελπίδα να βρουν εκεί μια ασφάλεια και πιο ανθρώπινες συνθήκες ζωής. Παρατηρείται επίσης ένα ρεύμα "οικονομικών προσφύγων", οι οποίοι εγκαταλείπουν την πόλη και αναζητούν στην ύπαιθρο ένα χώρο για να ζήσουν ή να επιζήσουν που αυτή δεν είναι πάντοτε σε θέση να τους παρέχει. Από αυτό προκύπτει η ύπαρξη μιας ανεργίας στην ύπαιθρο που επηρεάζει όλες τις κατηγορίες του πληθυσμού.

β) Οι ιδιάζοντες παράγοντες κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό κόσμο

ΟΙ μεγάλες αυτές τάσεις έχουν ως αποτέλεσμα να προστίθενται στους κοινούς παράγοντες αποκλεισμού στον αστικό και τον αγροτικό χώρο ιδιάζοντες παράγοντες του τελευταίου, συγκεκριμένα, κυρίως το βάρος της παράδοσης και ο διασκορπισμός των κατοίκων και των δραστηριοτήτων.

Το βάρος της παράδοσης

Η συνέχιση των παραδόσεων που έχουν κληρονομηθεί από τις πατρογονικές αγροτικές κοινωνίες και η πολιτιστική διαφορά σε σχέση με τις μορφές ενσωμάτωσης στη σύγχρονη κοινωνία αποτελούν παράγοντες αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο. Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι παραδοσιακά η παροχή εργασίας βρισκόταν στο πλαίσιο του προστατευόμενου οικογενειακού περιβάλλοντος, είχε σαν αποτέλεσμα οι αγροτικοί πληθυσμοί να μην βρίσκονται συχνά καλά προετοιμασμένοι για να ενταχθούν στις ανώνυμες αγορές εργασίας. Κατά κάποιο τρόπο, η νεολαία της υπαίθρου, της οποίας η "αγροτική / παραδοσιακή" ταυτότητα έρχεται μόνιμα αντιμέτωπη με την "αστική / σύγχρονη" ταυτότητα, αισθάνεται εκτοπισμένη. Δεδομένου ότι το αγροτικό πλαίσιο δεν διευκολύνει συχνά τη ανάληψη κινδύνου και την καινοτομία, οι νέοι που επιθυμούν να εγκαινιάσουν νέες οικονομικές πρωτοβουλίες δύσκολα βρίσκουν στήριξη.

Η διαφορά αυτή μεταξύ παράδοσης και νεωτερισμού επηρεάζει ιδιαίτερα τις γυναίκες. Κατά το παρελθόν, στον αγροτικό κόσμο, η ένταξή τους εξαρτόταν σχεδόν πάντοτε από συμπληρωματικές δραστηριότητες για τη γεωργική εκμετάλλευση που απαιτούσαν πολύ συχνά τεχνογνωσία για την οποία η ζήτηση είναι πολύ χαμηλή επί του παρόντος, κυρίως σε ορισμένους τομείς της βιοτεχνικής παραγωγής. Αντιμετωπίζουν σήμερα δυσκολίες ένταξης, κυρίως στις περιοχές όπου αυτές δεν έχουν ακόμη αντικατασταθεί από τον αγροτουρισμό ή άλλες νέες δραστηριότητες που αναλαμβάνουν οι γυναίκες.

Ο διασκορπισμός των πληθυσμών και των δραστηριοτήτων

Η χαμηλή πυκνότητα πληθυσμού που χαρακτηρίζει πολυάριθμες αγροτικές περιοχές – και την οποία η αγροτική έξοδος ενίσχυσε – θέτει πολυάριθμα προβλήματα, όπως κυρίως τις δυσκολίες πρόσβασης σε βασικές υπηρεσίες. Η εξασφάλιση πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης για τα παιδιά, για παράδειγμα, καθίσταται πιο δύσκολη με το κλείσιμο των σχολείων του χωριού, κυρίως όταν τα έξοδα μετακίνησης βαρύνουν τις οικογένειες. Και όταν πολλές άλλες υπηρεσίες εξαφανίζονται (εμπορικά καταστήματα, φύλαξη των παιδιών, ταχυδρομείο, πρατήριο βενζίνης, σιδηρόδρομος, κλπ.), το συναίσθημα απομόνωσης ενισχύεται και οι κίνδυνοι κοινωνικού αποκλεισμού αυξάνονται.

Για τους πληθυσμούς που αντιμετωπίζουν ήδη ιδιαίτερες δυσκολίες, το πρόβλημα αυτό είναι ακόμη εντονότερο. Οι ελλείψεις συγκοινωνιακών μέσων, για παράδειγμα, είναι ακόμη περισσότερο αισθητές όταν πρόκειται για άτομα με ειδικές ανάγκες, ηλικιωμένους, κλπ. Οι υπηρεσίες παροχής βοήθειας – στους μειονεκτούντες, για την ένταξη των μειονοτήτων, στους αστέγους, στις γυναίκες ή τα παιδιά που υφίστανται κακομεταχείριση – είναι πολύ σπάνιες, καθώς και οι οργανισμοί επαγγελματικής ένταξης που έχουν την ικανότητα να διοργανώσουν προγράμματα κατάρτισης ανάλογα με τα προφίλ ικανοτήτων.

Γενικότερα, η διασκόρπιση των κατοίκων σε συνδυασμό με τη βαθμιαία εξαφάνιση των χώρων κοινωνικής ζωής (καφενείων και άλλων τόπων συνάντησης) οδηγεί στον απομόνωση.

Συχνά, αυτή καθαυτή η ανάπτυξη οικογενειακών δεσμών καθίσταται δύσκολη: έτσι, λόγω της δημογραφικής ανισότητας μεταξύ των φύλων και της έλλειψης ενδιαφέροντος των γυναικών για τη γεωργία, αριθμός γεωργών αντιμετώπισαν δυσκολίες για να παντρευθούν. Υπάρχουν επίσης πολυάριθμοι κάτοχοι γεωργικών εκμεταλλεύσεων ή μικροί επιχειρηματίες που δεν έχουν κληρονόμο και υποφέρουν από απομόνωση και έλλειψη προοπτικών.

Η χαμηλή πυκνότητα πληθυσμού έχει επίσης συνέπειες όσον αφορά τις πολιτικές επιλογές. Εφόσον το εκλογικό βάρος των αγροτικών περιοχών είναι μικρό, οι μακροοικονομικές και μακροπολιτικές αποφάσεις ενισχύουν τις τάσεις για συγκέντρωση, είτε πρόκειται για παροχή υπηρεσιών στους κατοίκους είτε για επαγγελματική ένταξη. Οι τωρινές πολιτικές κατάρτισης και επαγγελματικής ένταξης, για παράδειγμα, αποσκοπούν στην ενθάρρυνση της εξειδίκευσης. Εντούτοις, αυτή δεν είναι πολύ συμβατή με την ποικιλία δραστηριοτήτων που επιβάλλει στον αγροτικό χώρο η αβεβαιότητα της απασχόλησης (δραστηριότητες με πολύ εποχιακό χαρακτήρα στο γεωργικό, τουριστικό ή άλλους τομείς).

Άλλοι συγκεκριμένοι παράγοντες

Στον αγροτικό χώρο, ο κοινωνικός αποκλεισμός αντικατοπτρίζει επίσης προβλήματα νομοθετικής, πολιτιστικής, πολιτικής τάξης... Στον τομέα της στέγασης, για παράδειγμα, οι νόμοι και κανονισμοί που ευνοούν την χρησιμοποίηση του εδάφους για γεωργικούς σκοπούς συχνά απαγορεύουν την οικοδόμηση σπιτιών, πράγμα το οποίο αποτελεί εμπόδιο για την ένταξη νέων οικογενειών ή για την υποδοχή πληθυσμιακών ομάδων που προέρχονται από τις πόλεις.

γ) Από τον κοινωνικό αποκλεισμό στον τοπικό αποκλεισμό

Στον αγροτικό χώρο, η έννοια του αποκλεισμού μπορεί να εφαρμόζεται όχι μόνον στα άτομα και τις οικογένειες, αλλά επίσης ορισμένες φορές στις περιοχές – ή, εντός μιας δεδομένης περιοχής, σε ορισμένους "θύλακες", ορισμένα χωριά – που δεν διαθέτουν εύκολη πρόσβαση σε οικονομικές, πολιτιστικές ή άλλες ευκαιρίες.

Κατ'αυτόν τον τρόπο, ορισμένοι χώροι θεωρούνται σαν "φυσικά' απομονωμένοι – στην καλύτερη περίπτωση, οι πολιτικοί υπεύθυνοι τους θεωρούν σαν προστατευόμενο περιβάλλον. Εντούτοις, κάθε χώρος μπορεί να υποστηρίξει κοινωνική ζωή, υπό την προϋπόθεση επιλογής μιας τοπικής ανάπτυξης. Πράγμα το οποίο προϋποθέτει μέτρα που αποσκοπούν στη διατήρηση της ζωτικότητας των περιοχών, χάρη σε κατάλληλες πολιτικές είτε πρόκειται για την παροχή υπηρεσιών, πολιτιστικής οργάνωσης είτε εξέλιξης των επαγγελμάτων και των προσόντων.

1.6 Καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και αγροτική ανάπτυξη

Ο κοινωνικός αποκλεισμός φαίνεται σαν ένα πολύπλοκο φαινόμενο, το οποίο απαιτεί τον συνυπολογισμό τόσο της εξέλιξης της αγοράς εργασίας, των δημογραφικών και γεωγραφικών δεδομένων της περιοχής, των σημείων αναφοράς, των κοινωνικών δεσμών και του επιπέδου εισοδήματος των σχετικών πληθυσμών, καθώς και της εξέλιξης των θεσμικών αντιδράσεων. Λόγω του μεγέθους και των πρόσφατων χαρακτηριστικών του, το φαινόμενο απόκτησε μεγάλη σημασία.

Περισσότερο από έναν προβληματισμό κοινωνικής, πολιτιστικής και πολιτικής φύσης, η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού κατέστη ένα ουσιώδες και αναπόφευκτο συστατικό της οικονομικής ανάπτυξης. Διαδραματίζει κυρίως ένα σημαντικό ρόλο στην αναζωογόνηση του αγροτικού χώρου.

Στις αγροτικές περιοχές, η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού είναι η προϋπόθεση μιας πλήρους αξιοποίησης των ανθρώπινων πόρων.

Δεδομένου του μειονεκτήματος που αντιπροσωπεύει η διασκόρπιση των πληθυσμών και η έλλειψη θέσεων απασχόλησης, η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού προσλαμβάνει μια ιδιαίτερη σημασία για τον αγροτικό χώρο, στο πλαίσιο της προοπτικής μιας πλήρους αξιοποίησης των τελευταίων.

Στο Bazois (Βουργουνδία, Γαλλία), μια ένωση "πολλαπλών υπηρεσιών" επιτρέπει στους ανέργους να παρέχουν υπηρεσίες σε μικρή ακτίνα. Η δραστηριότητα αυτή παρατάθηκε με μια δράση πρόσληψης ανέργων μακράς διάρκειας που αρχίζουν ξανά εργασία στα εργοτάξια συντήρησης του περιβάλλοντος ή αξιοποίησης τουριστικών χώρων. Παράλληλα, ένα κέντρο κατάρτισης ανταποκρίνεται σε εξατομικευμένες ανάγκες και παρέχει προγράμματα κατάρτισης και εξειδίκευσης που αναμένεται να καταλήξουν σε μόνιμες θέσεις απασχόλησης (διαρρύθμιση του αγροτικού χώρου, συντήρηση των ποταμών).

Η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού δημιουργεί τις προϋποθέσεις για κοινωνικό συντονισμό.

> Είναι φορέας συναίνεσης και συλλογικών δράσεων, οι οποίες συχνά είναι απαραίτητες για την εγκαινίαση νέων δραστηριοτήτων ή την εξασφάλιση νέων αγορών.

> Μετριάζει το κοινωνικό χάσμα με άμεσο αντίκτυπο όσον αφορά την εικόνα της περιοχής και των επιπτώσεων στον τομέα του αγροτικού τουρισμού και των προϊόντων ποιότητας.

Στις περιοχές στο νότιο τμήμα της Ιβηρικής Χερσονήσου (Αλεντέζου στην Πορτογαλία και Ανδαλουσίας στην Ισπανία) λόγω του πολύ υψηλού ποσοστού ανεργίας που γνωρίζουν οι περιοχές αυτές (το 1999, η Ανδαλουσία παρουσίασε ένα από τα υψηλότερα ποσοστά στην Ευρώπη: 15%), οι ομάδες LEADER προσέδωσαν πολύ μεγάλη σημασία σε δράσεις καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού που αποτελούσαν συμπλήρωμα των δράσεων LEADER και προσανατολίζονταν ιδιαίτερα προς τα μειονεκτούντα άτομα.

Στις αγροτικές περιοχές, η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού είναι φορέας νέων ευκαιριών ανάπτυξης.

Ορισμένα μειονεκτήματα που είναι ιδιάζοντα στον αγροτικό χώρο, μπορούν να μετατραπούν από παράγοντες κοινωνικού αποκλεισμού, σε δυνατότητες ανάπτυξης και παράγοντες κοινωνικής ένταξης.

Έτσι, αυτό συμβαίνει στην περίπτωση του βάρους των παραδόσεων, που παρουσιάστηκε παραπάνω σαν παράγοντας αποκλεισμού, ιδιαίτερα των γυναικών και των νέων, αλλά ο οποίος μπορεί αντίθετα να εξυπηρετήσει σαν βάθρο για νέες ευκαιρίες.

Στην κοιλάδα La Sousa, αγροτική περιοχή που βρίσκεται κοντά στο Πόρτο στην Πορτογαλία, οι γυναίκες φτιάχνουν κεντήματα εδώ και αιώνες. Πρόκειται για μια πηγή συμπληρωματικού εισοδήματος και ακόμη, γι'αυτές που ζουν μόνες, πηγή κύριου εισοδήματος. Η εργασία αυτή που δεν αμείβεται καθόλου καλά (150 ευρώ το μήνα για πλήρη απασχόληση) και δεν χαίρει καμίας υπόληψης, συντηρεί τις γυναίκες που ζουν από αυτό σε μια κατάσταση φτώχειας και ιδιαίτερα κρίσιμου κοινωνικού αποκλεισμού.

Μια ένωση που δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία της ομάδας LEADER, εργάστηκε για να καταστήσει επαγγελματικό τον τομέα, υπολογίζοντας ταυτόχρονα στην ανάκτηση των παραδοσιακών μοτίβων κεντήματος, στη βελτίωση της ποιότητας, στην κατάρτιση των γυναικών και την κατάκτηση αγορών προϊόντων υψηλής ποιότητας, πράγμα το οποίο απάλλαξε τις γυναίκες από την επίδραση των παραδοσιακών εμπόρων. Εκτός από την αύξηση του εισοδήματός τους, το ζήτημα που διακυβεύεται στην περίπτωση των γυναικών αυτών είναι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Πώς να υπολογιστούν οι προκλήσεις της καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού στον αγροτικό χώρο; Πώς να αξιολογηθούν τα περιθώρια ελιγμών που διαθέτουμε για το σκοπό αυτό; Αυτές είναι οι ερωτήσεις στις οποίες θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στο Κεφάλαιο ΙΙ, πριν να εξετάσουμε στα ακόλουθα κεφάλαια το ζήτημα των μέσων, των μεθόδων, των προοπτικών δράσης για την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και της ένταξής της σε μια ευρύτερη χωρική προσέγγιση.